

Monika Stasiak

Zawarcie małżeństwa w formie cywilnej i konkordatowej

Studenckie Zeszyty Naukowe 6/10, 59-72

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zawarcie małżeństwa w formie cywilnej i konkordatowej

Małżeństwo jako podstawa założenia rodziny spełnia doniosłe funkcje względem samych małżonków, względem dzieci, a także względem szerszej społeczności i samego państwa.¹ Ułatwia ustalenie pochodzenia człowieka (domniemania) i tym samym porządkuje stan cywilny jednostki, kształtuje stosunki rodzinne w szerszym zakresie, np. powoduje powstanie stosunku powinowactwa, tworzy grupę rodzinną, będącą trwałym elementem struktury społecznej, względem której państwo prowadzi określoną politykę społeczno-gospodarczą.²

Kodeks rodzinny i opiekuńczy nie definiuje małżeństwa. Definicję taką można jednak ustalić w kontekście przepisów k.r.o. i Konstytucji³ dotyczących małżeństwa. W sensie prawnym więc małżeństwo jest to trwały, chociaż podlegający rozwiązaniu, wzajemny stosunek prawny łączący kobietę i mężczyznę, powstający w wyniku zgodnych i równoczesnych oświadczeń woli obu stron o wstąpieniu w związek małżeński, złożonych osobiście, w przepisany trybie przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego lub inną osobą upoważnioną przez prawo.

Stosunek prawny małżeństwa cechuje się równorzędnością prawną obu jego stron. Daje on szerokie podstawy współdziałania stron przy realizacji jego treści oraz wszechstronnej ich wspólnoty – osobistej (duchowej i fizycznej) oraz majątkowej. Unormowania dotyczące małżeństwa oparte są na podstawowych i ogólnych zasadach polskiego prawa rodzinnego. Cztery spośród nich odnoszą się bezpośrednio do małżeństwa. Są to zasady: monogamii, świeckości małżeństwa, trwałości małżeństwa i równouprawnienia małżonków. Ponadto za zasadę polskiego prawa, mającą walor konstytucyjny, a więc nieprzekraczalną na drodze zwykłego ustawodawstwa, można uznać odmienność płci małżonków.

Małżeństwo prawnie uznane jest stosunkiem prawnym ustanowionym i sankcjonowanym przez prawo suwerennej władzy państwowej. Nie są więc małżeństwami prawnie uznanymi związki osób utworzone wyłącznie na podstawie prawa kościołów i związków wyznaniowych.

¹ Adamski, Socjologia, s. 16–17; Tyska, Socjologia, s. 77.

² Smyczyński, Prawo rodzinne i opiekuńcze: analiza i wykładnia, s. 38.

³ Art. 1 k.r.o. i art. 18 Konstytucji RP.

Takie małżeństwa można określić mianem małżeństw faktycznych. Wykluczone jest stosowanie do nich przepisów prawa odnoszących się do małżeństw prawnie uznanych i małżonków pozostających w takich związkach. Są one z reguły traktowane jak nieformalne związki konkubinckie.

Prawo czyni akt zawarcia małżeństwa zdarzeniem prawnym, a stosunek społeczny, którym jest więź łącząca kobietę i mężczyznę, przekształca w stosunek prawny, a więc instytucjonalizuje ją. Następstwem tego zdarzenia jest powstanie skutku prawnego w postaci powstania stosunku prawnego małżeństwa.

Zgodne oświadczenia woli nupturientów o wstąpieniu w związek małżeński zmierzają do wywołania skutków prawnych, jakie pociąga za sobą zawarcie małżeństwa zgodnie z obowiązującym prawem, a w szczególności – w postaci powstania stosunku prawnego małżeństwa, o treści określonej przez prawo.

Zawarcie małżeństwa jest zdarzeniem cywilnoprawnym, mającym postać umowy niemajątkowej szczególnego rodzaju. Szczególny charakter tej umowy wyraża się w tym, że może być zawarta wyłącznie przez strony o odmienniej płci; powinna być zawarta w szczególnej formie ustanowionej wyłącznie dla tego typu umowy, tzn. przed określoną w ustawie osobą pełniącą funkcje urzędowe i w obecności obu stron lub, wyjątkowo, jednej strony i pełnomocnika drugiej; nie może być rozwiązana na podstawie porozumienia stron ani nie jest możliwe jednostronne od niej odstąpienie; podlega unieważnieniu wyłącznie w przyczyn określonych w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym.

Uregulowanie aktu zawarcia małżeństwa i tym samym powstania stosunku prawnego małżeństwa jest niezmiernie doniosłe dla państwa i dla samych obywateli. Normując to zagadnienie ustawodawca określa przesłanki skutecznego zawarcia małżeństwa, przy czym nie wszystkim nadaje jednakową rangę. Jedne z nich wyznaczają model prawny małżeństwa, których niedopełnienie oznacza jego nie zawarcie, tzw. przesłanki konieczne, inne mają charakter porządkowy i organizacyjny. Ustawodawca wskazuje okoliczności, które ze względów społeczno-obywatelskich i eugenicznych ograniczają swobodę zawierania małżeństwa i są podstawą do jego unieważnienia, tzw. przeszkody małżeńskie.

Prawo polskie od 1998 roku, czyli od momentu ratyfikowania Konkordatu ze Stolicą Apostolską oraz dokonanej nowelizacji k.r.o. i niektórych innych ustaw, dopuszcza w określonych wypadkach zawarcie małżeństwa podlegającego prawu polskiemu, a więc małżeństwa prawnie uznanego, w formie zarówno cywilnej, jak i wyznaniowej, tzw. konkordatowej. Jedną z przesłanek powstania prawnie uznanego więzi małżeńskiej jest w tym wypadku złożenie przez nupturientów w obecności duchownego jednocześnie dwóch oświadczeń woli – o wstąpieniu w związek

małżeński podlegający prawu wewnętrznemu kościoła lub związku wyznaniowego i o zawarciu małżeństwa podlegającego prawu polskiemu.⁴ W wypadku, o którym mowa, w płaszczyźnie socjologicznej powstaje jedna grupa rodzinna, natomiast w płaszczyźnie prawnej pojawiają się dwa małżeńskie stosunki prawne. Jeden jest prawnie uznanym małżeństwem podlegającym wyłącznie prawu polskiemu, drugi – stanowi więź prawną podlegającą tylko prawu wewnętrznemu kościoła lub związku wyznaniowego. Prawo polskie nie może być stosowane do wyznaniowej więzi małżeńskiej, zaś prawo wewnętrzne kościoła lub związku wyznaniowego – do prawnego stosunku małżeństwa uznanego przez prawo polskie. Losy obu tych więzi prawnych mogą być różne. Wskutek pełnej prawnej autonomii obu więzi prawnych ustanie lub unieważnienie małżeństwa jednego rodzaju nie niweczy drugiej prawnej więzi małżeńskiej. Osoby rozwiedzione w rozumieniu prawa polskiego na przykład mogą zawrzeć ważne kolejne związki małżeńskie z innymi partnerami, mimo że nadal pozostają w związku małżeńskim podlegającym wyłącznie prawu wewnętrznemu kościoła lub związku wyznaniowego. Małżeńska przeszkoda bigamii, w rozumieniu art. 13 k.r.o., obejmuje bowiem jedynie pozostawanie w związku małżeńskim prawnie uznanym przez prawo polskie.

Według art. 1 § 1 k.r.o., małżeństwo zostaje zawarte, gdy mężczyzna i kobieta jednocześnie obecni złożą przed kierownikiem USC oświadczenia, że wstępują w związek małżeński. Przepis ten wskazuje przesłanki, które powinny łącznie zaistnieć, aby skutecznie zawrzeć małżeństwo. Do nich należą:

- odmienność płci nupturientów;
- złożenia zgodnych oświadczeń;
- jednoczesna obecność przy składaniu oświadczeń;
- złożenie tych oświadczeń przed kompetentną osobą reprezentującą właściwy urząd państwowy.

Jeżeli którakolwiek z tych przesłanek nie wystąpiła, małżeństwo nie istnieje.⁵

Zasada odmienności płci małżonków jest w systemie prawa polskiego zasadą wyrażoną wprost w Konstytucji, w art. 18, i powtórzona w k.r.o., w art. 1. W ustawodawstwie europejskim tylko prawo holenderskie od 2001 roku zezwala na zawieranie małżeństw przez osoby tej samej płci. W wielu krajach Europy Zachodniej dopuszczalną jest natomiast rejestracja faktycznych wspólnot partnerskich osób tej samej płci ze skutkami analogicznymi, ale nie identycznymi, do skutków zawarcia

⁴ Art. 1 § 2 k.r.o.

⁵ Łac. *Matrimonium non existens*.

małżeństwa, które może być związkiem tylko osób odmiennej płci, np. Szwecja, Dania, Norwegia, Francja, Niemcy.

Odmienność płci jest przesłanką nie wynikającą wyłącznie z funkcji prokreacyjnej małżeństwa, ponieważ małżonkowie nie są zobowiązani tę funkcję realizować. Pożycie mężczyzny i kobiety oraz inne funkcje powstałej na tym fundamencie rodziny są natomiast elementem odwiecznych praw biologicznych i porządku społecznego. Faktyczne pożycie pary tej samej płci może być przez prawo tolerowane jako zjawisko życia intymnego człowieka, ale nie może ono nadawać małżeńskiego statusu prawnego.⁶

Wątpliwości co do odmienności płci może się pojawić w razie tzw. obojactwa, a kierownik USC może odmówić przyjęcia oświadczeń. W takim wypadku określenie płci danej osoby, o której rozstrzygają jej cechy przeważające, należy do biegłego. Trudności z ustaleniem płci występują w razie zaistnienia zjawiska transeksualizmu. W takim wypadku różnicę płci określa nie tylko wpis do aktu urodzenia, tzw. płeć metrykalna, ale powinna ona istnieć także w chwili zawarcia małżeństwa. Zagadnienie transeksualizmu jest istotne w związku z jego wpływem na zawarcie małżeństwa bądź na jego istnienie po zmianie płci. Uznając za dopuszczalną zmianę płci na drodze orzeczenia sądowego wydanego na podstawie art. 189 k.p.c., nie może ona mieć wpływu na stosunek prawny małżeństwa zawartego wcześniej przez transeksualistę. Zmiana płci jednego człowieka nie jest zdarzeniem dotyczącym wyłącznie dóbr osobistych tej tylko osoby, lecz może mieć doniosłość dla praw stanu i dóbr osobistych innych osób. Stąd należy uznać za niedopuszczalne ustalenie nowej płci co do osoby pozostającej w związku małżeńskim.⁷

Konieczne jest złożenie zgodnych oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński. Zgodność treści oświadczeń nupturientów przejawia się w tym, że odpowiadają one sobie pod względem treści. Zgodność oświadczeń ocenia kierownik USC. Oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński wskazują na osobę, z którą zawiera się małżeństwo, i nie mogą zawierać żadnego zastrzeżenia, zwłaszcza co do warunku i terminu. W razie wątpliwości przyjmuje się, że nie zawierają takich zastrzeżeń. Zgodność oświadczeń zapewnia sposób ich składania, a mianowicie każda ze stron powtarza treść oświadczenia za kierownikiem USC.⁸

Nie ma takiego oświadczenia, gdy nupturienti lub jeden z nich działa pod wpływem przymusu fizycznego, a także gdy składa je jako pełno-

⁶ Smyczyński, Prawo rodzinne i opiekuńcze: analiza i wykładnia, s. 43–44.

⁷ Radwański, Głosa do uchwały SN (7) z 22.06.1989 r., OSPiKA 1991 r., poz. 35, s. 65.

⁸ Art. 8 § 2 k.r.o.

mocnik osoba, która nigdy pełnomocnictwa od rzekomo zastąpionego małżonka nie otrzymała, a przedkłada np. pełnomocnictwo sfałszowane.

Oświadczenia składają nupturieni osobiście i jednocześnie obecni w USC. Zapewnia to przede wszystkim kontrolę zgodności oświadczeń, a poza tym podkreśla doniosłość dla samych stron aktu zawarcia małżeństwa nadając mu uroczysty charakter.

Wyjątek przewiduje art. 6 k.r.o., który pozwala na złożenie oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński przez pełnomocnika. Dopuszczalność posłużenia się pełnomocnikiem jest jednak ograniczona. Dopuszczalne jest to tylko wtedy, gdy występują ważne powody, o istnieniu których decyduje sąd, wydając stosowne zezwolenie. Przyjmuje się, że niemożliwość stawienia się jednej ze stron w USC z powodu choroby, inwalidztwa albo znacznej odległości nie jest wystarczającą podstawą dla odstąpienia od osobistego złożenia oświadczenia,⁹ ponieważ k.r.o. pozwala na zawarcie małżeństwa w innym urzędzie niż właściwy według miejsca zamieszkania jednej ze stron, a nawet poza jakimkolwiek urzędem stanu cywilnego.¹⁰ Ważnymi powodami są takie okoliczności, które w świetle zasad współżycia społecznego usprawiedliwiają odstąpienie od jednoczesnego stawienia się przyszłych małżonków przed kierownikiem USC. Żadna z góry określona sytuacja osoby ubiegającej się o zezwolenie na złożenie oświadczenia przez pełnomocnika, a w szczególności fakt jej zamieszkiwania za granicą oraz związane z tym trudności przyjazdu do Polski nie mogą być same przez się uznane za ważny powód.¹¹

Pełnomocnictwo powinno spełniać pewne formalności, powinno być mianowicie udzielone na piśmie z podpisem urzędowo poświadczonym i wymieniać osobę, z którą małżeństwo ma być zawarte. Legitymowanym do żądania udzielenia zezwolenia na zawarcie małżeństwa przez pełnomocnika jest tylko osoba, która chce udzielić takiego pełnomocnictwa.¹²

Zawarcie małżeństwa wymaga uczestnictwa organu państwowego, jakim jest kierownik USC. Kierownikiem urzędu stanu cywilnego jest wójt lub burmistrz (prezydent), przy czym rada gminy może powołać innego kierownika urzędu stanu cywilnego i jego zastępcę lub zastępców.¹³ Złożenie oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński przed inną osobą nie powoduje skutku zawarcia małżeństwa. Udział kierownika USC przy samym akcie zawarcia małżeństwa polega na odebraniu od

⁹ Smoczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze: analiza i wykładnia*, s. 44.

¹⁰ Art. 2, art. 7 § 2, art. 9 k.r.o.

¹¹ Uchwała SN z 08.06.1970 r.

¹² Orzeczn. SN z 16.11.1971 r.

¹³ Art. 6 § 2 i 3 p.a.s.c.

stron wspomnianych oświadczeń oraz na ogłoszeniu, że wskutek ich złożenia małżeństwo zostało zawarte.¹⁴

W razie zawierania małżeństwa przez osobę będącą jednocześnie kierownikiem USC, potrzebne jest uczestnictwo innej osoby pełniącej tę funkcję lub jej zastępcy. Kierownik USC nie może bowiem jednocześnie wystąpić w roli nupturienta i organu powołanego do uczestnictwa w akcie zawarcia małżeństwa.¹⁵

Obywatele polscy przebywający za granicą mogą zawierać między sobą małżeństwo przed polskim konsulem lub osobą wyznaczoną do wykonywania funkcji konsula.¹⁶

Zakaz udzielania ślubów w formie wyznaniowej osobom, które nie zawarły uprzednio małżeństwa w formie cywilnej, został zniesiony w 1989 roku.¹⁷ Czwarta nowelizacja k.r.o., dokonana ustawą z dnia 24 lipca 1998 roku¹⁸, wprowadziła w prawie polskim istotną zmianę w odniesieniu do sposobu zawierania małżeństwa, z uwzględnieniem postanowień Konkordatu z 1993 roku, ratyfikowanego w 1998 roku. Stąd obecnie małżeństwo podlegające prawu polskiemu może być także zawarte w formie konkordatowej, tzn. stosunek małżeństwa podlegający prawu polskiemu może powstać wskutek zajścia złożonego stanu faktycznego, który obejmuje trzy elementy:

- zawarcie przez kobietę i mężczyznę związku małżeńskiego podlegającego prawu wewnętrznemu kościoła albo innego związku wyznaniowego,
- oświadczenie przez nupturientów w obecności duchownego woli jednoczesnego zawarcia małżeństwa podlegającego prawu polskiemu, gdy przewiduje to ratyfikowana umowa międzynarodowa albo ustawa regulująca stosunki między Państwem a Kościołem (związkiem wyznaniowym),
- sporządzenie aktu małżeństwa przez kierownika USC pod warunkiem przekazania do USC w zawitym terminie 5 dni zaświadczenia stwierdzającego złożenie w obecności duchownego oświadczeń wyrażających wolę zawarcia małżeństwa podlegającego prawu polskiemu.¹⁹

Brak któregoś z elementów powyższego stanu faktycznego powoduje, że małżeństwo nie zostaje zawarte. W myśl bowiem przepisu art. 2

¹⁴ Art. 8 § 1–3 k.r.o.

¹⁵ Orzeczn. SN z dnia 10 września 1957 r.

¹⁶ Art. 1 § 4 k.r.o. i art. 26 § 1 ustawy z dnia 13 lutego 1984 r. o funkcjach konsulów PRL.

¹⁷ Art. 74 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w RP.

¹⁸ Ustawa weszła w życie z dniem 15 listopada 1998 r.

¹⁹ Art. 1 § 2 i art. 8 § 3 k.r.o.

k.r.o., następującego bezpośrednio po art. 1 k.r.o., jeżeli mimo niezachowania przepisów artykułu poprzedzającego został sporządzony akt małżeństwa, każdy, kto ma w tym interes prawny, może wystąpić z powództwem o ustalenie nieistnienia małżeństwa.

Zawarcie małżeństwa w formie wyznaniowej wymaga spełnienia większej liczby przesłanek niż zawarcie małżeństwa w formie cywilnej. Identyczne są trzy przesłanki, a mianowicie – różnorodność płci nupturientów, jednoczesna obecność nupturientów w chwili składania oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński, zgodność ich oświadczeń wyrażających wolę zawarcia małżeństwa z partnerem. Analogiczna, ale nie identyczna, jest przesłanka w postaci udziału kompetentnej osoby przy odbieraniu oświadczeń nupturientów. Jest nią duchowny kościoła lub związku wyznaniowego. Duchownym, w rozumieniu przepisów o zawarciu małżeństwa, jest osoba zajmująca w kościele lub związku wyznaniowym stanowisko objęte wykazem zamieszczonym w obwieszczeniu ogłoszonym w Dzienniku Urzędowym RP „Monitor Polski” przez ministra właściwego w sprawach administracji. Minister sporządza taki wykaz na podstawie informacji otrzymanych od właściwych przedstawicieli kościołów i innych związków wyznaniowych.²⁰ Obecnie możliwość zawierania w formie wyznaniowej małżeństw podlegających prawu polskiemu mają wyznawcy 10 kościołów (Kościoła Katolickiego, Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, Kościoła Ewangelicko–Augsburskiego, Kościoła Ewangelicko–Reformowanego, Kościoła Ewangelicko–Metodystycznego, Kościoła Chrześcijan Baptystów, Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego, Kościoła Polskokatolickiego, Kościoła Starokatolickiego Mariawitów, Kościoła Zielonoświątkowego) i gmin wyznaniowych żydowskich.²¹

Dwie są dodatkowe przesłanki zawarcia małżeństwa w formie wyznaniowej:

- zawarcie małżeństwa podlegającego prawu wewnętrznemu kościoła albo innego związku wyznaniowego z jednoczesnym oświadczeniem woli zawarcia małżeństwa podlegającego prawu polskiemu,
- sporządzenie aktu małżeństwa przez kierownika USC.²²

Nie wystarczy samo zawarcie małżeństwa wyznaniowego, lecz potrzebne jest oświadczenie woli stwierdzające zamiar jednoczesnego zawarcia małżeństwa świeckiego, a w języku Konkordatu – wywarcia skutków wynikających z prawa polskiego. Wolę jednoczesnego zawarcia małżeństwa świeckiego nupturienti wyrażają przed duchownym, który

²⁰ Art. 27 § 2 p.a.s.c.

²¹ Ignatowicz, Prawo rodzinne, s. 110–111.

²² Art. 1 § 2 k.r.o.

następnie sporządza zaświadczenie stwierdzające, że oświadczenie to złożono w jego obecności przy zawarciu małżeństwa wyznaniowego. Duchowny nie może przyjąć oświadczeń nupturientów co do jednoczesnego zawarcia małżeństwa świeckiego, jeżeli wcześniej nie przedstawiono mu zaświadczenia sporządzonego przez kierownika USC, stwierdzającego brak przeszkód małżeńskich.²³ Brak tego zaświadczenia nie oznacza niedopełnienia przesłanki koniecznej do zawarcia małżeństwa konkordatowego, ponieważ art. 1 § 2 k.r.o. takiej przesłanki nie przewiduje. Art. 8 § 1 k.r.o. wymaga jednak, aby zawarcie małżeństwa przed duchownym poprzedzała kontrola kierownika USC co do braku przeszkód małżeńskich przewidzianych w prawie polskim. Zaświadczenie sporządzone przez duchownego ma znaczenie deklaratoryjne i dowodowe, i jest dla kierownika USC podstawą sporządzenia aktu małżeństwa zawartego w sposób określony w art.1 § 2 i 3 k.r.o. Zaświadczenie to, wraz z zaświadczeniem sporządzonym wcześniej przez kierownika USC, duchowny przekazuje do USC w terminie 5 dni od zawarcia małżeństwa. Termin ten ulega zawieszeniu, jeżeli jego zachowanie nie jest możliwe z powodu siły wyższej.²⁴

Przed upływem wymaganego terminu duchowny jest zobowiązany przekazać wspomniane zaświadczenia do USC i tym samym dokonuje on zgłoszenia będącego podstawą do sporządzenia aktu małżeństwa. Kierownik USC powinien sporządzić go niezwłocznie, nie później jednak niż w następnym dniu roboczym po dniu, w którym do USC nadeszły stosowne dokumenty.²⁵

Data zawarcia małżeństwa jest dzień złożenia oświadczeń przed duchownym, a nie data sporządzenia aktu małżeństwa w USC. Sporządzenie aktu małżeństwa ma charakter konstytutywny.

Małżeństwo może być zawarte w formie konkordatowej także przez pełnomocnika jednego z nupturientów. Dopuszczalne jest również zawarcie małżeństwa w tej formie w razie niebezpieczeństwa grożącego bezpośrednio jednej ze stron, bez przedstawienia duchownemu zaświadczenia sporządzonego przez kierownika USC, stwierdzającego brak okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa. Nupturienci powinni jednak złożyć w tym wypadku zapewnienie, że nie wiedzą o istnieniu przeszkód do zawarcia małżeństwa.²⁶

Kierownik USC odmawia sporządzenia aktu małżeństwa, jeżeli dokumenty określone w art. 8 ust. 3 k.r.o. otrzymał po upływie 5 dni od dnia zawarcia małżeństwa wyznaniowego, a spóźnienie nie jest skut-

²³ Art. 8 § 1 k.r.o.

²⁴ Ignatowicz, Prawo rodzinne, s. 111.

²⁵ Art. 61a § 2 p.a.s.c.

²⁶ Art. 6 § 1 i 9 § 2 k.r.o.

kiem działania siły wyższej. O odmowie sporządzenia tego aktu powiadamia się nupturientów, którzy mogą w terminie 14 dni od otrzymania pisma zawierającego odmowę zwrócić się do sądu o rozstrzygnięcie sprawy. Jeżeli odmowa była nieuzasadniona, kierownik USC sporządzi akt małżeństwa, przy czym datą zawarcia małżeństwa jest dzień zawarcia małżeństwa wyznaniowego. Jeżeli natomiast sąd podzieli stanowisko kierownika USC, małżeństwa świeckiego w ogóle nie zawarto. Odmowa sporządzenia aktu małżeństwa może pojawić się w rezultacie braku zaświadczenia kierownika USC, stwierdzającego, że nie ma okoliczności wykluczających zawarcie małżeństwa lub zaświadczenia duchownego o złożeniu w jego obecności oświadczenia woli co do jednoczesnego zawarcia małżeństwa świeckiego. Również brak podpisu obojga bądź jednego z małżonków oraz podpisu duchownego na zaświadczeniu przez niego sporządzonym uzasadnia odmowę sporządzenia aktu małżeństwa. Kierownik USC nie może odmówić sporządzenia aktu małżeństwa z przyczyn formalno-porządkowych, np. braku podpisu świadka na zaświadczeniu sporządzonym przez duchownego, zawarcia małżeństwa w obecności tylko jednego świadka.²⁷

Niepewność co do faktu zawarcia małżeństwa świeckiego jednocześnie z małżeństwem wyznaniowym może pojawić się również w razie nie sporządzenia aktu małżeństwa z powodu niedostarczenia w ogóle do USC wymaganych dokumentów. Kwestię tę – bądź osobiście, bądź przesyłką pocztową, względnie przez posłańca – z powodu siły wyższej należy oceniać podobnie do przyczyn niedokonania przez stronę w wyznaczonym terminie czynności procesowej bez swojej winy.²⁸

Problem pojawia się także w przypadku zaistnienia zdarzeń po złożeniu oświadczeń woli a przed sporządzeniem aktu małżeństwa. W razie śmierci jednego lub obojga małżonków powinno się sporządzić akt małżeństwa, a datą jego zawarcia jest dzień złożenia stosownych oświadczeń przed duchownym. Podobnie dziecko urodzone w tym czasie jest dzieckiem małżeńskim, choćby małżonek zmarł przez sporządzeniem aktu małżeństwa. Jeżeli jednak aktu małżeństwa nie można sporządzić z powodu nieprzesłania przez duchownego do USC wymaganych dokumentów albo z powodu przesłania spóźnionego i nie usprawiedliwionego ani przed kierownikiem USC, ani przed sądem oceniającym odmowę sporządzenia aktu, małżeństwo konkordatowe nie zostało zawarte.

Zawarcie małżeństwa konkordatowego wymaga podjęcia czynności przez dwa USC. Najpierw kierownik USC właściwego dla miejsca zamieszkania jednego z nupturientów sporządza w czterech egzemplarzach

²⁷ Ignatowicz, Prawo, s. 69.

²⁸ Art. 168 § 1 k.p.c.

zaświadczenie o braku okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa i trzy egzemplarze wydaje nupturientom celem dostarczenia ich duchownemu.²⁹

Natomiast inny USC, właściwy według miejsca zawarcia małżeństwa kanonicznego, sporządza akt małżeństwa na podstawie dostarczonego przez duchownego zaświadczenia sporządzonego przez niego wraz ze wspomnianym zaświadczeniem wydanym wcześniej przez kierownika USC o braku przeszkód małżeńskich. Urząd ten powinien doręczyć małżonkom akt małżeństwa.³⁰

Zawarcie małżeństwa regulują również przepisy o charakterze proceduralno-porządkowym. Przepisy te, zamieszczone w k.r.o. i w p.a.s.c., formułują wymagania, przede wszystkim dla zapobieżenia powstaniu małżeństw wadliwych oraz w celu zapewnienia aktowi zawarcia małżeństwa należytej powagi.

- Przesłankami wspólnymi dla obu form zawarcia małżeństwa są:
- zawarcie małżeństwa poprzedza złożenie przez nupturientów odpowiednich dokumentów, w szczególności: stwierdzającego tożsamość, odpis skrócony aktu urodzenia, ewentualnie dowód ustania albo unieważnienia poprzedniego małżeństwa, a jeżeli wymagają tego przepisy k.r.o. – zezwolenie na zawarcie małżeństwa w przypadku pełnomocnika; sąd może zwolnić od obowiązku złożenia dokumentu, jeżeli jego złożenie napotyka trudne do przezwyciężenia przeszkody,
 - cudzoziemiec zobowiązany jest złożyć dokument stwierdzający, że zgodnie z właściwym prawem może zawrzeć małżeństwo, chyba że sąd zwolni go od tego obowiązku, ustalając dopuszczalność zawarcia małżeństwa,
 - nupturienti powinni złożyć pisemne zapewnienie, że nie wiedzą o istnieniu okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa; ponadto kierownik USC wyjaśnia osobom zamierzającym zawrzeć małżeństwo doniosłość związku małżeńskiego, przepisy regulujące prawa i obowiązki małżonków oraz przepisy o nazwisku małżonków i o nazwisku ich dzieci.³¹

W przypadku formy cywilnej zawarcia małżeństwa mamy do czynienia z dodatkowymi przesłankami formalno-porządkowymi.³²

Małżeństwo może zostać zawarte w dowolnym urzędzie stanu cywilnego, wybranym przez osoby zamierzające zawrzeć związek małżeński. Jeżeli zachodzą uzasadnione przyczyny, kierownik USC może przyjmując oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński poza lokalem urzędu

²⁹ Paragraf 18 rozporządzenia Ministra SWiA z dn. 26.10.1998 r.

³⁰ Smoczyński, Prawo rodzinne i opiekuńcze: analiza i wykłady, s. 50–58.

³¹ Art. 3 § 1–3 k.r.o. oraz art. 54–56 p.a.s.c.

³² Ignatowicz, Prawo rodzinne, s.117–120.

stanu cywilnego.³³

Małżeństwo przed kierownikiem USC nie może być zawarte przed upływem miesiąca od dnia, kiedy osoby, które zamierzają je zawrzeć, złożyły kierownikowi tego urzędu pisemne zapewnienie, że nie wiedzą o istnieniu okoliczności wyłączających zawarcie tego małżeństwa. Jednakże kierownik USC może zezwolić na zawarcie małżeństwa przed upływem tego terminu, jeżeli przemawiają za tym ważne względy. W razie zaistnienia niebezpieczeństwa grożącego bezpośrednio jednej ze stron, oświadczenia o wstąpieniu mogą strony złożyć niezwłocznie i bez przedstawienia wymaganych dokumentów. Jednak w tym przypadku strony są zobowiązane złożyć zapewnienie, że nie wiedzą o okolicznościach wyłączających zawarcie małżeństwa.³⁴

Kierownik USC powinien odmówić odebrania oświadczeń, jeżeli dowiedział się o okolicznościach wyłączających zawarcie małżeństwa, a w przypadkach wątpliwych powinien zwrócić się do sądu o rozstrzygnięcie. W razie istnienia wątpliwości, czy np. ustało poprzednie małżeństwo jednego z nupturientów, czy wątpliwości co do jego płci, istnienia choroby psychicznej itd., kierownik USC może zwrócić się do sądu bądź zażądać przedstawienia świadectwa lekarza psychiatry. Sądem właściwym do rozstrzygnięcia tej sprawy jest sąd rejonowy ze względu na siedzibę USC.³⁵

Kodeks rodzinny i opiekuńczy wymaga, aby małżeństwo było zawarte publicznie, w obecności dwóch pełnoletnich świadków i w uroczystej formie. Na ten tryb składa się: złożenie przez nupturientów oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński (osoba nie mogąca mówić składa oświadczenie o wstąpieniu w związek małżeński podpisując akt małżeństwa) i ogłoszenie przez kierownika USC zawarcia małżeństwa wskutek zgodnych oświadczeń obu stron.³⁶ Niezwłocznie po zawarciu małżeństwa albo po ustaniu przeszkody, która uniemożliwiła dokonanie tej czynności, sporządza się akt małżeństwa.³⁷ Ma on charakter deklaratoryjny i stanowi dowód zawarcia małżeństwa, które następuje już w chwili złożenia przez nupturientów zgodnych oświadczeń woli, że wstępują w związek małżeński.³⁸

W przypadku formy konkordatowej, osobom zamierzającym zawrzeć małżeństwo w tej formie, kierownik USC miejsca zamieszkania jednego z nupturientów wydaje zaświadczenie stwierdzające brak okoliczności

³³ Art. 12 § 1 i art. 58 § 3 p.a.s.c.

³⁴ Art. 4 i art. 9 § 1 k.r.o.

³⁵ Art. 5 k.r.o. i art. 7 § 2 p.a.s.c.

³⁶ Art. 7 § 1, 2 i 4 k.r.o. oraz art. 58 § 1 p.a.s.c.

³⁷ Art. 61 p.a.s.c.

³⁸ Smyczyński, Prawo rodzinne i opiekuńcze: analiza i wykłady, s. 46–50.

wyluczających zawarcie małżeństwa oraz treść i datę złożonych przed nim oświadczeń w sprawie nazwisk przyszłych małżonków i ich dzieci. Zaświadczenie nupturienti powinni przedstawić duchownemu, przed którym ma być zawarte małżeństwo. Wydając takie zaświadczenie kierownik USC informuje strony o dalszych czynnościach koniecznych do zawarcia małżeństwa. Zaświadczenie to traci moc po upływie trzech miesięcy od jego wydania.³⁹

Kierownik USC powinien odmówić wydania zaświadczenia stwierdzającego brak okoliczności wyluczających zawarcie małżeństwa, jeżeli dowiedział się o istnieniu takiej okoliczności, a w razie wątpliwości zwraca się do sądu o rozstrzygnięcie, czy małżeństwo może być zawarte.⁴⁰

Duchowny nie powinien przyjąć oświadczeń o zamiarze zawarcia małżeństwa podlegającego prawu polskiemu z jednoczesnym wstąpieniem w wyznaniowy związek małżeński w razie nieprzedstawienia mu sporządzonego przez kierownika USC zaświadczenia o braku okoliczności wyluczających zawarcie małżeństwa ze skutkami określonymi w prawie polskim.⁴¹

Przed zawarciem małżeństwa podlegającego prawu wewnętrznemu kościoła albo innego związku wyznaniowego duchowny powinien poinformować osoby zamierzające zawrzeć to małżeństwo o treści podstawowych przepisów prawa polskiego normujących zawarcie małżeństwa i jego skutki.⁴²

Duchowny po złożeniu oświadczeń o zawarciu małżeństwa podlegającego prawu polskiemu powinien niezwłocznie sporządzić zaświadczenie stwierdzające, że oświadczenia zostały złożone w jego obecności przy zawarciu związku małżeńskiego podlegającego prawu wewnętrznemu kościoła albo danego związku wyznaniowego, podpisać je oraz odebrać podpisy od nupturientów i dwóch pełnoletnich świadków obecnych przy składaniu oświadczeń.

Mimo niezachowania wskazanych wyżej najważniejszych formalno-porządkowych wymogów co do zawierania małżeństw w formie zarówno cywilnej, jak i konkordatowej, małżeństwo zostaje zawarte, jeżeli zachowane zostały przesłanki konieczne zawarcia małżeństwa w tych formach.⁴³

Poza przesłankami koniecznymi, które muszą zaistnieć, aby małżeństwo w ogóle było zawarte, ustawodawca ograniczył swobodę stron ze względu na określone okoliczności dotyczące jednego lub obojga nuptu-

³⁹ Art. 4¹ § 1–3 k.r.o. i art. 12 § 2 p.a.s.c.

⁴⁰ Art. 5 k.r.o. i art. 7 § 2 pkt 2 p.a.s.c.

⁴¹ Art. 8 § 1 k.r.o.

⁴² Art. 62a p.a.s.c.

⁴³ Smyczyński, Prawo rodzinne i opiekuńcze: analiza i wykładnia, s. 46–50.

rientów. Te ograniczenia mają na celu zapobieżenie zawieraniu małżeństw, które z przyczyn społeczno-obyczajowych lub eugenicznych uważa się za niedopuszczalne. Tę dyrektywę ustawodawca wyraża słowami: „nie może zawrzeć małżeństwa...” lub „okoliczności wykluczające zawarcie małżeństwa...”.⁴⁴

Przeszkody wykluczające zawarcie małżeństwa są numeratywnie wymienione. Należą do nich przeszkody bezwzględne, tzn. nieusuwalne, czyli:

- całkowite ubezwłasnowolnienie jednego lub obojga nupturientów (art. 11 k.r.o.),
- pozostawanie w związku małżeńskim— bigamia (art. 13 k.r.o.),
- pokrewieństwo w linii prostej bez ograniczenia, a w linii bocznej — rodzeństwo (art. 14 k.r.o.),
- istnienie między nupturienta mi stosunku przysposobienia (art. 15 k.r.o.).

Oraz przeszkody względne, czyli usuwalne na podstawie odpowiedniego orzeczenia sądu, zezwalającego na zawarcie małżeństwa, do których należą:

- nieosiągnięcie wymaganego wieku, tj. 18 lat, przez oboje nupturientów (art. 10 k.r.o.); za zezwoleniem sądu opiekuńczego małżeństwo może zawrzeć kobieta, która ukończyła lat szesnaście, jeżeli z okoliczności wynika, że zawarcie małżeństwa będzie zgodne z dobrem założonej rodziny,
- choroba psychiczna lub niedorozwój umysłowy (art. 12 k.r.o.); sąd może udzielić zezwolenia na zawarcie małżeństwa, jeżeli stan zdrowia lub umysłu nupturienta nie zagraża małżeństwu ani zdrowiu przyszłego potomstwa,
- powinowactwo w linii prostej (art. 14 k.r.o.).⁴⁵

Prawo kanoniczne przewiduje szerszy katalog przeszkód, tzw. zrywających, do których poza przeszkodami natury religijnej, np. brak chrztu, śluby czystości w instytucie zakonnym, warto wymienić trwałą i uprzednią niemoc płciową (kan. 1084), zabójstwo współmałżonka (kan. 1090), pokrewieństwo w linii bocznej do czwartego stopnia (kan. 1091).⁴⁶

Stosunek małżeństwa, podlegający prawu polskiemu, nawiązany wskutek zawarcia małżeństwa w formie konkordatowej jest stosunkiem prawnym identycznym, a nie tylko analogicznym, z prawną więzią małżeńską powstającą wskutek zawarcia małżeństwa w formie cywilnej. Oświadczenia nupturientów złożone w obecności duchownego, a wyrażające wolę jednoczesnego zawarcia małżeństwa podlegającego prawu

⁴⁴ Art. 4 i 10–15 k.r.o.

⁴⁵ Winiarz, Gajda, Prawo rodzinne, s. 52.

⁴⁶ Smyczyński, Prawo rodzinne i opiekuńcze: analiza i wykładnia, s. 59.

polskiemu⁴⁷ są ekwiwalentem oświadczeń składanych w trybie określonym w art. 1 § 1 k.r.o. przez nupturientów przed kierownikiem USC. Cywilna forma zawarcia małżeństwa przestała być formą wyłączną w tych wypadkach, gdy ratyfikowana umowa międzynarodowa lub ustawa regulująca stosunki między państwem a kościołem albo innym związkiem wyznaniowym przewiduje możliwość zawarcia małżeństwa wyznaniowego i jednoczesnego wstąpienia w związek małżeński podlegający prawu polskiemu. Te formy zawarcia małżeństwa ze skutkami określonymi w prawie polskim są więc formami alternatywnymi.

Bibliografia:

1. J. Ignatowicz, Prawo rodzinne, Wydawnictwo Prawnicze PWN, Warszawa 2000.
2. T. Smyczyński, Prawo rodzinne i opiekuńcze: analiza i wykładnia, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2001.
3. J. Winiarz, J. Gajda, Prawo rodzinne, Wydawnictwo Prawnicze Lexis-Nexis, Warszawa 2001.
4. Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz. U. Nr 9, poz. 59 ze zm.)
5. Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. Nr 43, poz. 296 ze zm.).
6. Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską z dnia 28 lipca 1993 r. (Dz. U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318).
7. Ustawa z dnia 29 września 1986 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz. U. Nr 36, poz. 180 ze zm.).

⁴⁷ Art. 1 § 2 k.r.o. oraz art. 10 § 1 pkt 2 Konkordatu.